

Malkovics Tibor

A „nyugat alkonya” és a „keleti fény”

Újabb felsőoktatási segédanyaggal bővült a hazai tankönyvkiálat. Nemrégiben jelent meg Jászberényi József irodalomtörténész könyve, *A Nap s az emberiség s a történelem keletéről nyugatra tart* című munka. A mű közvetlen előzménye egy főiskolai jegyzet volt, amelyet néhány évvel ezelőtt a Zsigmond Király Főiskola (ZSKF) és a L'Harmattan Kiadó közösen adott ki *Európai művelődéstörténet* címmel. Így alighanem a Gradwohl Edina és Jászberényi József által közösen írt jegyzet népszerűsége okozta, hogy a szerző a Jaffa Kiadó felkérésére hozzáfogott egy eredetileg is meglévő kultúrtörténeti fejezet alaposabb kidolgozásához, amelyből végül *Magyarország a napnyugati civilizációban* alcímmel önálló mű íródott.

Ez a könyv nem közvetlenül a napkeleti „kezdetektől” indítja a történetet, hanem onnan, ahonnan a napnyugati (azaz: európai és amerikai) civilizáció speciálissá vált a világ kultúrtörténetében” – hangsúlyozza a szerző a bevezetőjében, mégpedig a kötet értelmezői horizontját leíró részben (7.). A magyar felvilágosodástól indul tehát a történetmesélés, amelynek vélhetően külön jelentést/jelentőséget is tulajdonít a szerző. „De te fabula narratur!” (Rólad szól a történet!) – szokás mondani. A szerző pedig írástudó értelmiségiként nem a néha önmagát (is) újramagyarázó történetmesélés eszközához nyúlt munkájában, hanem a tudományos írásművekből ma olykor kiveszni látszó, sőt olykor elsikkadó alaposabb filozófiai elemzésekkel a mai kor történéseinek teljesebb megértéséig vezeti el olvasóit. Nagyon helyesen írja egy helyütt, hogy vélhetően az utóbbi évek politikai történéseinek hatására „fontos hangsúlyozni, hogy bár Magyarország I. István király édesapja, Géza fejedelem által inspirált uralkodói döntésétől kezdődően a keresztény Európa része lett, de a keresztény Európa ekkoriban még nem vált le a többi kultúrától, alapjaiban azonos volt a kínai, a japán, az indiai, a dél- és közép-amerikai kultúrákkal”. (7.) De tegyük hozzá: bár az evilági és a túlvilági élet dialektikájában csakugyan sok hasonlóság fedezhető fel az említett kultúrák vallásai között, a halállal kapcsolatos emóciókban (és a halál jelenlétével a mindennapokban), valamint az evilági létből a túlvilágba való átmenet természetében (pl. a küzdelem és harc elvetése vagy ösztönzése az „igaz ügy” érdekében, mely utóbbi nem egy vallás esetében egyenes utat, mintegy „belépőt” jelent a túlvilág „komfortosabb” területeire, mint a nirvánába vagy a „hetedik mennyországba”), az „igaz hit” terjesztésének módszereiben, eszközeiben, valamint a más vallások iránti toleranciában már e korban is jelentős különbségek mutatkoznak az érintett hitekben.

Bár a könyv a felvilágosodástól kezdi tárgyalni a magyar kultúrtörténetet, annak egyetemes előtörténete mégsem vesz teljes mértékben a feledés homályába. Jászberényi – ha vázlatosan is – bemutatja a „napnyugati civilizáció” genezisét, kezdve a görög–római kultúrától, a reneszánszon és a humanizmuson át egészen a reformációig, illetve tovább,

a felvilágosodás kultúrtörténeti korszakáig, néhány bekezdésbe sűrítve. Majd ekképpen összegzi fejtegetéseit: „úgy gondolom tehát, hogy a napnyugati kultúra különutas jellege a Kr. e. 1200 körüli kulturális sokk, majd az ókori görög demokratikus poliszok makrotörténeti szinten kérészetű működése után Nyugat-Európában a reneszánszsal kezdődött, nálunk viszont a reformáció erősítő jellege után az igazi nagy áttörést a felvilágosodás kora hozta. Éppen ezért ez a könyv csak utal a 18. század előtti történésekre, valójában a magyar felvilágosodással kezdődik.” (8.)

Jászberényi József írásműve nem kalandor, hanem átgondolt és éleslátó vállalkozás. Ez abból látszik, hogy bár felveti, hogy napjainkban a régi törésvonalak mentén „egy kulturális visszarendeződés indul el, amely egyes, kétségbeesett értékelők szerint azzal is járhat, hogy Magyarország Európában elsőként egy keresztény-fundamentalista állam lesz”, de nagyon helyesen – az értelmiség hagyományos messianisztikus küldetésstudatára utalva – rögtön hozzáteszi: „e sorok írója ezekkel a véleményekkel szemben még csak elméletet sem tud és nem is akar felállítani a magyar jövőről”. Vagyis, bár látja: manapság vannak retrográd tendenciák, amelyek például a napnyugati pénzügyi válság erősödésével és elhúzódásával izmosodhatnak, ezeket nem szívesen köti „egy politikai oldalhoz” sem, sőt ahogy írja: „bizonyos mértékben minden politikai szegmensben egyaránt megjelenni” látja. Hozzáteszi: „gondoljunk csak az öngondoskodás – állami gondoskodás fogalmi párból az elsőre vagy a másodikra helyezett hangsúlyra”. (10.) Ugyanakkor a mű tárgyilagosságát az is bizonyítja, hogy a Max Weber-i tradíciókhoz visszanyúlva állapítja meg: „egyértelmű, hogy egy kulturális visszarendeződés révén, ha Magyarország nem is lépne ki a napnyugati kultúrából, de annak egyre inkább a perifériájára sodródna”. A vázlatos áttekintést végül azzal a megjegyzéssel zárja: tudatában van, hogy kötete nem törekedhetett a teljességre, annak minden „korszakfejezetét külön könyvben kellene megírni”, és a „több mint 200 oldalban [...] szükségképpen rövid és felületes az összefoglalás”. (10.)

Jászberényi József nem elsőkönyves szerző. Az irodalomtörténész-újságíró-tanár, a ZSKF Kommunikáció- és Művelődéstudományi Intézetének vezetője (és más hazai felsőoktatási intézmények oktatója) már több munkájával felhívta magára a szakma, a kultúr-, a művelődéstörténész, sőt a médiatudományi prominensek figyelmét. Ő jegyzi egyebek mellett *A magyarországi szabadkőművesség története* című művet, amely a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy újjáalakulásának tizenöt éves évfordulójára jelent meg, és a szervezet hazai történetét mutatja be, minden részletet felölelő összképet igyekszik adni a tradicionális szabadkőművesség mibenlétéről, alapelveiről és ma is ható filozófiájáról. Ismertebb munkái közé tartoznak még: *Az Ember áll százmillió Én-ből – Egy fontolva haladó szabadkőműves politizátor, filozófus: Aranka György, a Kontextusok Kölcsey Ferenc magnetista tematikájú műveihez, A János-rendi szabadkőművesség szimbolikus nyelve, A Szt. Sophia' Templomában látom én felszentelve Nagysádat – Csokonai Vitéz Mihály és a szabadkőművesség kapcsolatairól, A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség, a Küszöbön. A Csokonai kritikai kiadás munkálatairól, Az emberiség fejlődése – a halálérő növekedése, illetve a De. Rá-érési kísérlet Szijj Ferenc Szemlélődés-töredék című versének mondására, valamint a Karneváli próbahess. Kemény István költészete és A koboldkórus című írások és tanulmányok. De úgy látszik, újabban a geronto-*

andragógia és a médiatudomány területeire is kitekintett a szerző, hiszen Az „öregék” nem is léteznek? – Az időskorúak ábrázolása a magyarországi televíziós reklámokban című munkája az egyik legismertebb médiakutató folyóiratban is napvilágot látott.

Jászberényi nemcsak tudományos munkásságával, hanem az oly sokszor lesajnált, irodalmat népszerűsítő tevékenységével is felhívta magára a figyelmet. A Petőfi Irodalmi Múzeum szalonjában ugyanis A vidám természetű poéta címmel sikeresen rendezték meg Csokonai Vitéz Mihály drámáit felolvasó műsorát, és a Kelet népe a Nyugatban címmel a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban kiállítást nyitott meg Huzella Péter Kossuth-díjas előadóművész közreműködésével. Ők ketten egyébként is rendszeres vendégei más pódiumoknak, mert Radnóti Miklós munkássága mellett rendszeresen bemutatják megzenésítve a kortárs magyar költők műveit a publikumnak.

Jászberényi József nemrég megjelent könyve – a kiadó ajánlója szerint – „elsősorban a luhmanni szociológiától inspirálva [...] ismerteti a magyar kultúra legfontosabb alrendszereit. [...] Történeti összefoglalója olvasmányos, amely ugyan nem vetekszik a korszak-monográfiákkal, de hasznos lehet szemléletformálás tekintetében.” Az ajánló természetesen kissé sommás módon fogja fel a munka szociológiai-filozófiai alapjait, mivel Luhmann mellett olyan szociológus alapvetéseire is támaszkodik a szerző, mint Pierre Bourdieu. A könyv szemmel láthatóan illeszkedik azoknak a sajtó- és médiaelméleti, valamint társadalomtörténeti monográfiáknak a törekvéseihez is, amelyeket – a nemrégiben magyarul megjelent – Asa Briggs, Peter Burke, Frédéric Barbier, Catherine Bertho Lavenir vagy a hazai szerzők közül Lipták Dorottya és Bajomi-Lázár Péter könyvei fémjeleznek. De látható a multidiszciplináris szemléleti hasonlóság – mások mellett – a politológus-akadémikus Bayer József jó néhány munkájával összevetve, illetve a Karikó Sándor szerkesztésével megjelent *Európai kultúra – európai identitás* című tanulmánykötet kapcsán is. E szerzőket és Jászberényit ugyanúgy foglalkoztatják a különféle korok jellemző meghasonlásai, kulturális és politikai vitái, melyek közül a legfontosabbakat mindannyian áthelyezik a „modern európai” kontextusba is.

Bayer és Jászberényi könyvei például említik a rendszerváltás után újraéledő népi-urbánus ellentétet. De Jászberényi ennek csak a két világháború közötti történetét idézi meg (113–117.). Ezt a szálát talán nem ártott volna egészen napjainkig vezetni. Sajnos nem esik szó arról, hogy a demokratikus átmenetet követően ez a vita ismét fontos törésvonallá vált, amely a pártosodás folyamatán túl a legalapvetőbb emberi kapcsolatokat is megmetelyezte (pl. a szülő-gyermek, a férj-feleség kötődések és számos barátság esetében). Olyan, évtizedekig együtt alkotó társakat is elválasztott egymástól, mint a Kádár-rendszer könnyűzenei életét meghatározó Illés-, majd Fonográf-együttes szerzőtársait, Szórényi Leventét és Bródy Jánost.

A műben a bal- és a jobboldali tendenciák, azok szélsőséges irányzatai ugyancsak megemlítődnek. Bár – talán érthető okok miatt – az elemzések némiképp „féloldalasra” sikerültek. A (szélső)jobboldalt ugyanis főként a „boldog békeidőkről” és a Trianon utáni korszakról, a (szélső)baloldalt a háború utáni időkről szóló fejezetek tárgyalják. A recenzió írója szerint azonban a őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság periódusa sok szempontból kikerülhetetlen a kultúr- és művelődéstörténeti művekben. A 20. század eleji

történések említése azért is lényeges volna, mert – vélhetően politikai megfontolások hatására – e korszakok „fehér foltok” a mai fiatalok ismereteiben. Ez annak ellenére van így, hogy a proletárdiktatúra bűnei, a kommunizmus rémtettei, a gulág és a holokauszt szörnyűségeinek megismertetése mellett „iskolai tananyagká” is váltak. Az említett korszakok alapos, átfogó ismertetése manapság azért is fontos lehet, mert egyes, olykor egymással feleselő politikai teóriák szerint mindkettő „provinciális esemény” volt európai nézőpontból, noha jól tudjuk: a valóságban univerzális, világtörténelmi eseményekkel állunk szemben, amelyek mindmáig éreztetik hatásukat. *Guido Knopp* egyik könyve a *Ne féljünk Hitlertől!* címet viseli. Ennek analógiájára tanácsos lenne, hogy ne féljünk se a kommunizmussal való szembenézéstől, se a bolsevizmustól, se Sztálintól, se a sztálinizmus kritikájától! Ennek figyelmen kívül hagyása rendkívül káros lehet az emberi gondolkodás, a tudomány és a népszerű ismeretterjesztés szempontjából is.

A Hobsbawm kifejezésével „szélsőségek korának” nevezett periódus vezérei és ideológusai szellemi unokáik révén ma is hatnak! Nem tűntek el végképp a történelem süllyesztőjében, eszmei értelemben jelen vannak az „öreg kontinens” nemzetek mindennapjaiban. Bár törekvéseik némiképp megváltoztak, eszmerendszereik időközben számos korrekción mentek át, ma is számolnunk kell velük, akár megtévedt „fivéreinkkel”. *Thomas Mann* 1938-as esszéjének témája – a *Bruder Hitler* (Hitler fivér) – ma újra aktuális. „Családunk feketebárányai” úgy látszik, semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek a történelemből. *Európa, vigyázz!* – hangoztatta egykor a német író. Ma ismét a morális felelősség fontosságát kell előtérbe állítanunk, mivel csak az értelem melletti kiállás újíthatja meg Európát, az európaiakat, és semmiképpen sem egy „népből jövő nagy ember”, egy „népi vezér”, akinek „hamis realizmusa” és az eljövételébe vetett vak hit újból kiközösítheti a történelmet normális menetéből.

George Santayana nagyon helyesen írja egy helyütt: „aki elfelejti a tegnapot, arra ítéltetik, hogy újra átélte azt”. *Hannah Arendt* és *Yehuda Bauer* pedig nem hiába állítja: még az egyedinek tűnő események tekintetében sem biztos, hogy megismételhetetlenek, hiszen ha valami egyszer már megtörtént, mint precedens további mintával is szolgálhat a jövőre nézve. A modern tömegdemokráciák körülményei között elvben minden politikai irányzat szabadon meríthet a történelmi ideológiák hagyatékából, illetve szabadon értelmezheti azok tradícióit saját érdekei és világlátása szerint. Így az „ordas eszmék” – főként a globalizálódás és az integrációk hatására – nemhogy nem kerültek végérvényesen a történelem szemétdombjára, hanem inkább kezdik elveszíteni provinciális színezetüket, és egyfajta euronacionalizmussal, ökológizmussal és más irányzatok új eszméivel átszínezve ismét feltűntek a politikai arénákban. Az adaptáció folyamata tehát már elindult, de szerencsére az „új identitás” elfogadottsága, a szélsőségek irracionalizmusa ma egyrészt nem tömeges jelenség, másrészt továbbra is stigma maradt.

Mindezek ellenére, *Brigitte Hamann*, *John Lukacs*, *Guido Knopp*, valamint sok más történész interpretációt megszívólva célszerű lenne a diktatúrák „anatómiáját” is bemutatni, illetve összehasonlítani azokat egymással. A politikai-diszkriminatív dimenziókon túl ugyanis a hétköznapiak szempontjából a „tabuk” betartásával „élhetőnek” is bizonyultak. Mi több,

különböző módon és ideig ugyan, de bizonyos legitimitást is nyertek. Ezekre az autoriter vagy totális diktatúrákra általánosan igaz, hogy kísérletet tettek annak az axiómának és ellentmondásnak a feloldására, hogy „lehetetlen keresztülhazudni magukat az igazsághoz!”. Így magyarázható az a napjainkban is tapasztalható nosztalgikus érzület, amely a diktatúrák kapcsán gyakran megnyilvánul. A fasizmus és a kommunizmus katasztrófákba sodorták azokat az országokat, amelyekben uralomra jutottak. Ám ez nem elég indok, hogy például a Tanácsköztársaságról – a demokratikus átmenet folyamatában sugallt – sommás képet alakítsuk ki magunkban. Annak „eredményei” között ugyanis nem csak a Lenin-fiúk és Szamuely Tibor forradalmi terrorja, valamint a – Kosztolányi által is megírt – Kun Béla-féle „büntett” szerepelt. Mások mellett Konok Péter kutatásai is alátámasztják ezt a tényt.

Arról a paradoxonról is elfeledkezünk, hogy március 21-e csak a Kádár-rendszerben – vagyis az SZKP XX. kongresszusa után – válhatott munkásmozgalmi ünneppé hazánkban. Érthető okok miatt a Rákosi-érában – a kommunista emigráción belüli pozícióharcok, a sztálini tisztogatások, a népfrontpolitika megítélése és némely kommunista vezető bornírt-sága okán – nem volt szerencsés Kun Béla, Szamuely Tibor, Landler Jenő és Lukács György, valamint más bolsevik vezetők emlékét firtatni. (Eörsi István Lukács Györgyről szóló portré-kötete, a *Megélt gondolkodás* például csak a rendszerváltás folyamatában jelenhetett meg. De hasonlóképpen a Kun Bélával foglalkozó történelmi monográfiák is ez időben kerültek a könyvesboltok polcaira!)

Nem hagyhatók figyelmen kívül azok a motívumok sem, hogy például a „Nagy Háborút” és a forradalmakat követően egyedül a tanács hatalom volt képes az antanttal és a környező új nemzetállamokkal szemben honvédő háborút szervezni. Ennek egyik eszköze a Vörös Hadsereg volt, amelynek tisztikarában számos olyan katona tűnt fel, aki később, a két világháború közti időszakban komoly karriert futott be a honvédségben. Persze az ő lojalitásuk a „vörösök” iránt jószerivel addig tartott, amíg a román intervenciós csapatok 1919 nyarán át nem törték a védelmi vonalakat, és a Tiszát átlépve el nem indultak Budapest irányába. A tanácskormány ekkor lemondásra kényszerült, és ahogy Jászberényi is utal rá az egyik fejezetben: a Horthy fémjelezte Nemzeti Hadsereg is csak az antant jóváhagyása mellett „foglalta vissza” a „bűnös” fővárost, amely „katonai szempontból már üres” volt. (105.) Sajnos a szerző könyvének vonatkozó részeiben e ténykérdéseket csak nagyon szőrmentén említi, s csupán utal rájuk, például oly módon, hogy „sem az őszirózsás forradalomnak, sem a Tanácsköztársaságnak nem volt semmilyen eszköze a trianoni határok meghúzásához”. Pedig az „úri Magyarországot” visszasírók számára nem lenne mellékes adat, hogy az 1919–1920-as években Horthy és formálódó rendszere inkább kiszolgálója, partnere, mintsem hangos kritikusa vagy kerékkötője lett volna a megszálló erők tevékenységének. E tények kicsit alaposabb elemzése segíthetné a jövő generációit is a tekintetben, hogy országunk kicsinységével szembeesülve, félreértelmezett nagyságtudatunk is közelebb kerüljön a realitásokhoz.

Arra vonatkozóan sincs említés a műben, hogy paradox módon éppen az ún. wilsoni pontokra hivatkozva kényszeríthettek ki a fehérterrorban is érdekelt szabadcsapatok határkorrekciót a semlegessé váló és a demokratizálódás útjára lépett Ausztriával szemben. Mint

ahogy arra sem, hogy e pontok miként váltak illúzióvá a béketárgyalások során. Széles körben ismert megállapítás, hogy a második világháború kirobbanásának okai – egyebek mellett – a Párizs környéki békék természetében keresendők. S hogy az újabb határkorrekciók, a harmincas évek végén, szinte szükségszerűen azok közreműködésével voltak várhatóak, akik végül is újabb háborúba sodorták a világot. De azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a trianoni békediktátumot már egy olyan legitim, az antant támogatásával létrejött hatalom égisze alatt írták alá, s azt egy olyan törvényhozás cikkelyezte be, amely a keresztény-nemzeti ideológia és a revizionizmus jegyében követelt később „Igazságot Magyarországnak”.

Tagadhatatlan, hogy a vörösteror mellett (amelyre a fehérterror válaszreakció volt) a munkáshatalom számos pozitív szociális intézkedést is végrehajtott. (Természetesen főként a korábbi, ún. uralkodó osztályok rovására tette!) Ekkor kaptak elsőként a nők is általános választójogot, bár alkotmányjogilag elfogadható választásokra nem került sor. A háború borzalmaival sokszorososan viselő családok és hadiárvak, valamint a proletárgyerekek a magyar történelemben először részesültek a hatalom – a szó szoros értelmében – megkülönböztető figyelmében. Bővült ezenkívül az egyéb szociális ellátások köre is, melyek a háború okozta válság miatt természetesen nem minden téren éreztethették hatásukat. Emellett a kultúra szférájában először került a korábban alávett tömegek számára is elérhető közelségbe a művelődés esélye, a képzettség megszerzése. Nem utolsósorban a később emigrációba kényszerült és hírnevet szerző tudósok, művészek és más alkotók is ott tevékenykedtek az akkoriban megalakuló direktóriumokban.

A kultúra területén a film mint médium egyre inkább a figyelem középpontjába került. A „damaszkuszi úton” ekkor Saulusból Paulussá váló Lukács György már 1913-ban esszét írt *A film poétikája* címmel. A „Belzebubbal kiűzni a Sátánt” gondolat jegyében egyre inkább elkötelezett kommunistává váló nemzetközi hírű filozófus moziról vallott elképzelései jól rímelték Leninnek a mozi fontosságáról és a benne rejlő propagandaeszköz lehetőségeiről vallott nézeteire. Nem lehet véletlen tehát az sem, hogy Magyarországon – Szovjet-Oroszországot megelőzve – elsőként államosították a moziüzemeket.

Jászberényi József egy helyen megemlíti könyvében, hogy a „zsidók bujtatásáért a koncentrációs tábor is megjárta [...] Mihály Zoltán (1894–1953) [...] a világon először kísérletezett televíziós közvetítéssel”. (132.) Ezt a megállapítást természetesen nem árt pontosítani. Részint azzal, hogy valójában Mihály Dénes volt az, aki a proletárdiktatúra idején, 1919. július 7-én sikeresen hajtotta végre „állóképek” televíziószerű közvetítését Budapesten, részint azzal, hogy ebben az időben mások is folytattak hasonló kísérleteket, így ha nem elsőként, de az első között vett részt ilyen kísérletekben. (Megjegyzendő: Mihály a hangosfilm kérdéseivel is foglalkozott, és ő tekinthető a mai értelemben vett hangosfilm feltalálójának!) Talán e példából szintén látható, hogy dacolva a mai politikusok által sugallt ideológiákkal, miért helyes olykor – ha röviden is – „problematikus történelmi fejezeteket” tárgyalni, főként, ha azok kultúr-, művelődés- és technikatörténeti vonatkozásokban bizonyulnak relevánsnak.

Az irodalomtörténész a Magyarország Trianon és 1948 közötti művelődéstörténetét tárgyaló fejezete második bekezdésében említi meg az „1919 és 1944 között kormányon lévő – bár egyre inkább a szélsőjobb felé sodródó – keresztény-nemzeti kurzust” (103.). Ennek a vérben és terrorban fogant történelmi korszaknak a históriája azonban nehezen választható el a 19. század végén hazánkban is megjelenő modern antiszemitizmustól vagy az 1917-től a „zsidókérdésről” folyó sajtópolémiától, amelyet a jobboldali radikálisok és a szélsőjobbboldaliak szerveződése is követett. Istóczy Győző elvetélt kísérletét követően ez időben – az első világháború után – került sor elsőként mozgalmi, majd később pártszerű formában is a szélsőjobbboldali szervezetek előretörésére, melyek elsőként az olasz, később a német példát tartották követendőnek. Bár említést érdemel, hogy Vonyó József egy publikációjában megjegyzi: a magyar szélsőjobboldal egyik prominense, Gömbös Gyula, jóval Hitler politikusi fellépését megelőzően már használta a maga és szövetségesei ideológiájának meghatározására a „nemzetiszocialista” terminust. A helyzet tehát valójában úgy áll, hogy a Horthy-korszak eseménysorozatai felfoghatók a szélsőjobboldal térnyerésétől a szélsőjobb második világháború végi hatalomra kerüléséig tartó antidemokratikus kormányzás (Jászberényi Bibó Istvánt idéző megfogalmazásában „konzervatív rendőrállam”) történeteként, amely egy ideig ugyan a tagadhatatlanul parlamentáris rendszer képét mutatta demokratikus vívmányok nélkül, majd kényszerpályára kerülván visszatért az őt eredendően jellemző radikális szélsőjobbboldaliságba. E rendszer nem egyszerűen a „szélsőjobb felé sodródott”, hanem abban fogant, sőt minden eszközzel azon volt, hogy a szélsőséges elemeket a lehető legnagyobb hatékonysággal integrálja magába, vagy ha mégis a jogi szankciókhoz kellett nyúlnia, a hatalom szigora messze elmaradt a baloldal irányában alkalmazottakétól. Bár Rákosi Mátyás és Szálasi Ferenc egy időben töltötte börtönbüntetését a szegedi Csillag börtönben, nem lehetnek kétségeink afelől, melyiküknek volt nagyobb esélye a mihamarabbi kiszabadulásra. Ezt az állítást támasztja alá az a tény is, hogy a két világháború között pártszerű formában csupán a kommunistáknál nem kevéssé rendszerkritikus szélsőjobbboldali pártok működtek, míg az előbbieket legálisan egyáltalán nem szerveződhettek meg.

1919 és 1944 között persze a szélsőjobboldal természetében jelentős változások álltak be. A kezdetben klubszerű formát öltő szélsőjobbboldali pártok ugyanis egyre inkább nyitni kezdtek az egzisztenciálisan ellehetetlenülő agrártársadalom, majd a harmincas évek közepére a rendszerrel elégedetlenné váló munkásság felé. A korai nyilas pártok tehát az agrárium irányába terjesztették ki befolyásukat, míg Szálasi hungaristái a munkásságot is megcélozták programjaikkal. A munkások megszervezése riasztotta a hatalom birtokosait, hiszen egy újabb „proletárhatalom” rémképe folyamatosan ott lebegett előttük. Nem csoda, hogy a „zöld kommunisták” hasonlóképpen veszélyesnek tűntek számukra, mint az egykori bolsevikok. A változás más téren is tetten érhető volt. Gömbös Gyula ugyanis kísérletet tett egy fasiszta mintájú, széles legitimációjú tömegpárt létrehozására. Nem csoda tehát, hogy a kezdeti szövetségesek törvényszerűen kerültek szembe egymással, Böszörmény és Szálasi éppen azokkal, akiknek maguk is a köpönyegéből bújtak elő. Ám az összetartozó részek kapcsolata igazán akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a második világháború végén Héjjas Iván és Prónay Pál is reaktiválta magát a „haza védelmében”, csakhogy idegen célokért.

Az antiszemitizmus jellege szintén módosult az idők során. A harmincas évekre a korábbi „tradicionális zsidógyűlölet” (antijudaizmus) egyre inkább – főként a német nemzetiszocialista átmenet és befolyás, valamint a fajelmélet térnyerése, a „tudományos antiszemitizmus” terjedésének hatására – kezdte átadni a helyét egy másik értelmezésnek, bár annak jelentősége a magyar szélsőjobboldal szempontjából sohasem érte el a *hitlerizmusban* regisztrálható szintet. Nem is csoda, hiszen már ekkor is nehezen volt definiálható a „magyar faj” fogalma, illetőleg a szélsőjobboldali politikusok között is nagy számban voltak jelen a főként német származásúak, de a hungarista Szálasi is örmény felmenőkre vezethette vissza saját családfáját.

Jászberényi József könyvében *A Nyugat alkonyának* korát a magyar történelmen keresztül mutatja be. S talán valamiféleképpen Spengler 1918-ban megjelent művéhez is igazodik, amikor felhagy egyrészt a „világtörténelem” mint koncepció gondolatával, vagyis elveti az európai történelemben klasszikus „ókor – középkor – újkor” tagolást, és helyette a történelem legfőbb egységévé a kultúrát teszi meg. Maga is utal példának okáért a kínai, az indiai, a babiloni, az egyiptomi, a mexikói, az antik, az arab és a nyugati kultúra lineáris kronológiai időtől független „egyidejűségére”, ám Spenglertől eltérően a kultúra késői fázisát, a civilizációt mégsem tartja egyértelműen hanyatlónak, a pusztulás felé tartónak, egyszóval faustinak. (7.) Mint ahogy érthető okokból az „*ex oriente lux*” (Keletről jövő fény) sem lesz túlpozicionálttá művében; sőt talán a keleti emberek bölcsességének kétségbevonása nélkül a könyv csak a politikai értelemben vett „gyökérkeresés”, például a két világháború közti turanizmus gondolatvilágával szemben kritikus. (112–113.)

Jászberényi a „kegyetlen idők” sajtótörténeti fejtegetésein kívül a magányos „nyugatosok” tevékenységét is sűríti munkájában. Az „új európai igazságokat” keresők mellett azonban nem felejt el megemlíteni például a bizonyos körökben ma újra felfedezett Tormay Cécile író nő munkásságát sem, akinek *Napkelet* című lapja „kifejezetten a Nyugat ellensúlyozására jött létre” (112.). Talán nem is véletlenül esett a szerző választása a könyv címének elgondolásakor *Ignotus*-ra. *Ignotus* ugyanis manapság méltán időszerű szerző, aki a századelőn tudta, hogy Európa csak igen keveset adhat a magyaroknak, mégis a *Nyugat* első számának *Kelet népe* című írásában ekképpen vélekedett: „Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiségnek felese, annak a történelemnek alakítója, mint a legnagyobb nemzetek. Kicsinyiségében tán nem szabad, hogy viszont lenézze, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik. A szeretetnek sok módja van, s egyet sem szabad fitymálnia; fia pedig mentül kevesebb van, annál több iránt kell türelmesnek lennie. Ez minden, amivel kelet népe a nyugatnak tartozik. Ennyit megér az, hogy mégis csak magának él, mikor részt vesz a világ életében, s hogy a helyet, melyen kívül a nagyvilágon más nincsen számára, ez a nagyvilág mégis csak az önnön biztonsága őrálló helye gyanánt védje és bátyázza körül. A Csaba útja az égen írt utat honfoglaló kelet népének. S így van megírva, hogy égen és földön, tudásban, szépségben és munkában mindenütt honfoglaló legyen kelet népe.” (1908) E sorok üzenete talán máig különös érvénnyel lehet ható mindennapi gondolkodásunkra is.

Ady Endre munkásságát szintén megidézi Jászberényi József tolla (86. o.), akinek 1905-ben, a *Nyugat* egyik előzményében, a *Figyelőben* megjelentetett sorai, az *Ismeretlen Korvinkódex margójára* című publicisztikája kísértetiesen rímel Ignotus gondolataira. Ady vitte be ugyanis a köztudatba „Kompország” fogalmát, amely „csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza”. S bár a 21. századra a Nyugathoz, vagyis Európához kötötte – úgy tetszik, hosszú időre – a sorsát, ám ez nem azt jelenti, hogy a moderniségről való gondolkodás századunk megújult szempontjai szerint ne lenne manapság is fontos momentum. A nemzetközi szerződések tekintetében ugyanis „de jure” elköteleztük magunkat az európai elveknek és normáknak, ám „de facto” az újræledő szélsőséges politikai mozgalmak és a hétköznapi gondolkodás mezsgyéin a költő-publicista szavaival: „Kompország megindult dühösen Kelet felé újra: egy kis sarka leszakadt a kompnak, ott maradt a nyugati partok táján vagy tízezer emberrel”. S bár egyesek „aranyas felét” ma sem bánják, hiszen „aranyuk partra veti őket valahol Nyugaton”, és „nem kénytelenek érezni, hogy nincs hova menni. Hogy elnyeli őket a magyar tatárság, a valóság”, de az itt maradókra vajon milyen sors vár? Ez a mi felelősségünk! Amikor az „új magyar társadalom, az elámítottak, a becsapottak, az előreszaladottak, a kijátszottak, a túlfelördött magyar lelkek, a vértanúságra kiválasztott magyarok” közössége, s mint a múltban, „ki-ki úgy oldja meg a maga nagy problémáját, ahogy tudja”, ilyen helyzetben vajon mit lehet tenni? Mikor „száz évvel előbbre élni nem lehet, bolygani az űrben nem lehet. Kompország Keletnek indul, kéreznék fel reá a gyenge. [...] Élén az új magyar társadalomnak állnak az ordító táltosok. Szomorú embereket vonultatnak el. Akinek a homlokán ott vigyázatlankodik a Gondolat, akinek a szeméből új érzések máglyája világít, akire rábizonyul, hogy szívesen áldozott az Eszme idegen és ékes isteneinek: az elveszett. Azt besüllyeszti a mélységes, a piszkos, az örvénylő árba”. De vajon ki mondja meg, hogy mi a teendő?

Ralf Dahrendorf is emlékeztet rá egy helyütt, hogy a szabadságot fenyegető veszélyek mindenütt jelen vannak. Ady múltja a mi jelenünk is, az egzisztenciális ellehetetlenülés és a békétlenség szinte szétveti ismét „Kompország” hajóját, amelyben „Nyugat” és „Kelet” dacol egymással. Ez a párhuzam talán nem teljesen légből kapott, s ha analóg is, természetesen semmiképp sem megegyező. Ignotus egy másik, *Cigányok* című írása mintha megint csak korunkról szólna, amikor a szerző úgy fogalmaz: „egy bűnper tartja izgalomban ezt az amúgy is izgatott Budapestet – bűnper, melyből kifülled a vérszag, kicsap a gyújtogatás pernyeszaga, kibúzlík a gyilkolva nőzés tigrisi kandúrbúze. Felvetődik rendjén a cigány-probléma – mintha, ahol megvan a hajlandóság s megvannak a feltételek, hogy a probléma megoldassék, ilyen probléma egyáltalában taláthatnák még! [...] Fajták dolgában nehéz igazságot tenni” – vélte Ignotus, vagyis Veigelsberg Hugó a 20. század elején.

E sorok – joggal gondolhatjuk – szintén magukért beszélnek. Magyarországon ugyanis ma családoknak lehet azért meghalniuk vagy megnyomorodniuk, mert „másoknak” születtek. Ma újra lehet a médiumokból uszítani pusztán a származás okán, egy hamisan értelmezett „hazafiság” nevében. Manapság félreértelmezik a *patriotizmus* jelentését is, amely a nacionalizmussal szemben sohasem volt kirekesztő. Eredetileg nem tartozott természetéhez a szélsőséges kirekesztés, sokkal inkább az emberi szeretet, a befogadás.

Így válhatott magyarrá a Petrovicseként született Petőfi, s így válhattak nemzeti hőökké a különféle anyanyelvű *aradi vértanúk* is! A könyv Ignotustól vett címválasztása tehát igazi telitalálatnak nevezhető!

A nacionalista gyűlölet, a kirekesztés hozta valójában a „Nyugat alkonyát”. És a sokak által olyannyira áhított „új keleti fény” is inkább csak sarki fényt jelent, amely legyen bármennyire csábító is, mégis csak a fagyos despotizmust, a szabadság nélküli állapotot villantja fel újra, s nem a keleti bölcsesség hagyományos világszemléletét. Ignotus nem hiába mondja a cigányság kapcsán: *„azt sem tudni bizonyosan, vannak-e fajták a világon? A tudomány igen kétségeskedik ez iránt, de a józan ész, mely a tudományt, a gyakorlat, mely az elméletet olyanformán nézi le, mint ahogy a parasztkölykök röhögik ki a falujukon átkocsizó városit: a durva tapasztalás megállapít bizonyos durva különbségeket, és tagadhatatlan, hogy nagyjából meg lehet különböztetni teszem az átlagos angolszászt az átlagos indiánustól. Hogy ez a különbség jogot ad-e az európai kalózok, eretnekek és sikkasztók elkeveredett utódainak, hogy az indiánussal másodrendű ember gyanánt bánjanak, az persze más kérdés – de megteszik; bizonyos rendszer, ennél fogva kiszámíthatóság s hozzá való alkalmazkodhatóság szerint teszik meg, ami még mindig jobb, mint a kiszámíthatatlan türelem s a kiszámíthatatlan kegyetlenség végletes váltakozása [...] Ha ez a két eset jogot adna arra, hogy törvényt vonjunk le belőle, érthetetlen volna a cigány kezelhetetlensége, mert nyilvánvaló, hogy indus származás, az indus pedig nagy értelmességre felfejlődött fajta volt.”*

Jászberényi József könyve tehát több mint időszerű alkotás. Vélhetően nemkülönben lesz népszerű a munka a felsőoktatás mindennapi gyakorlatában, mint a szerző korábbi művei. Ám a következő kiadások szempontjából mindenféleképpen hasznos lenne, ha az amúgy tartalmi és tipográfiai szempontból egyaránt színvonalas terméket további alapos korrektori ellenőrzésnek vetnék alá. A könyv színvonalát tudniillik nagyban rontja a számos elütés és betűhiba. Ezek nagymértékben befolyásolják azt az élményt, amelyet a könyv ígér, és végeredményben nyújtani is tud.

A mű szerzője egyébiránt a mai napig méltán népszerű *Aranycsapat* kapcsán olyan – igaz anekdota alapján lejegyzett – kevésbé ismert adalékokkal is meglepi az olvasót, miszerint a Horthy-rendszerben kemény nemzeti szellemű, revizionista nevelést kapott csapat tagjai, „Puskásék a kommunista rendszer tombolása idején egy portugál túrán személyesen látogatták meg Horthy Miklóst”. (149.) Vagy azzal, hogy „az Aranycsapat tagjai zömmel a társadalmi perifériáról érkeztek, Borszik és Puskás például a kispesti grundokról, Zakariás budafoki zsidó cipész fia volt. Ezek a fiatalok megszokták a nélkülözést, és megszokták azt is, hogy saját erejükből juthatnak a legmesszebbre – magukon kívül senkire sem számíthatnak. Ez a mentalitás találkozott azzal, hogy sportolóként rendszeresen járhattak külföldre, s csempézhettek haza milliós értékben hazai hiánycikkeket (pl. nejlonharisnyákat), amelyeket az akkori vámosok becsukott szemmel engedtek, amikor győztesen tértek haza. Ehhez járult az a fantasztikus technikai fölény, amelyet a Horthy-rendszer idején a városokban százzámra létező beépítetlen területeken, grundokon szereztek, ahol rongylabdával játszottak, amelyhez képest a hagyományos labdával bánni gyerekjáték volt. A kifejezhetetlen technikai fölényt [...] egy új játérendszer kitalálása is jelentette, amely a kommunista edző,

Sebes Gusztáv nevéhez fűződött. A hátravont középcsatár alkalmazása teljesen megzavarta az ellenfeleket, s lehetőséget adott arra a modern, sokmozgásos játékra, amely akkoriban még teljesen új volt.” (149.)

A munka az ún. néprádió korszakára is kitér, amely szerkezet a Rákosi-rendszer politikai érdekei szempontjából tagadhatatlanul hatékony propagandaeszköznek bizonyult, de propagandisztikus jellege ellenére, számos térségbe (pl. a tanyákra) szinte egyedülként juttatta el a kultúra hozzáférhető formáit. Ezt kiegészítve Jászberényi megemlíti, hogy „1950-től kezdtek gyártani az Orion 115A jelű készüléket, amely gyakorlatilag egyhavi bérbé került, így rengeteg ember vett belőle (ezeket megbarkácsolva lehetett majd 1956 előtt és a forradalom idején többek között a Szabad Európa Rádiót hallgatni).” (150.)

Megint csak kevésbé ismert adat korábbi korokból, hogy a magyar felvilágosodás polihistorai közül Péczeli József, a – kortárs Kazinczy Ferenc mellett – méltatlanul elfeledett újságszerkesztő-író, a „debreceni kollégium után nyugat-európai egyetemeken tanult, s protestáns lelkészként, természettudósként és diplomataként is megállta a helyét. Komárom városa a nyolcvanas évek elején hazahívta, s átvette a lelkészi hivatalt. Fantasztikus munkabírással dolgozott, létrehozta a Komáromi Tudós Társaságot, nyugati írókat-költőket fordított, s folyóiratot adott ki Minden Gyűjtemény [...] címmel. Legalább hat nyelven beszélt és írt, s sokat tett azért, hogy a felvilágosodás vívmányai magyar földön ismertek legyenek.” (24.) Ezzel kapcsolatban a recenzens azt is a műbe írta volna, amit a könyv szerzője beszélgetéseik során egyszer közölt vele: Péczeli nagy valószínűséggel – mára teljesen érthetetlen módon – Hollandia angliai nagyköveti megbízását mondta vissza, csakhogy Komárom városának felkérését teljesíthesse! Ez pedig a korban nem akármekkora volumenű nemzetközi karrier feladását jelentette. „Historia est magistra vitae” (A történelem az élet tanítómestere) – hangoztatták az ókori rómaiak. Sokan tanulhatnának belőle!

Jászberényi József: *A Nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart – Magyarország a napnyugati civilizációban.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2009.